

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΣΕΙΣ

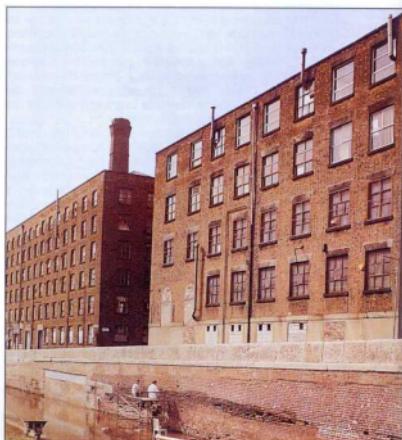
Χριστίνα Αγριαντώνη

Ιστορικός

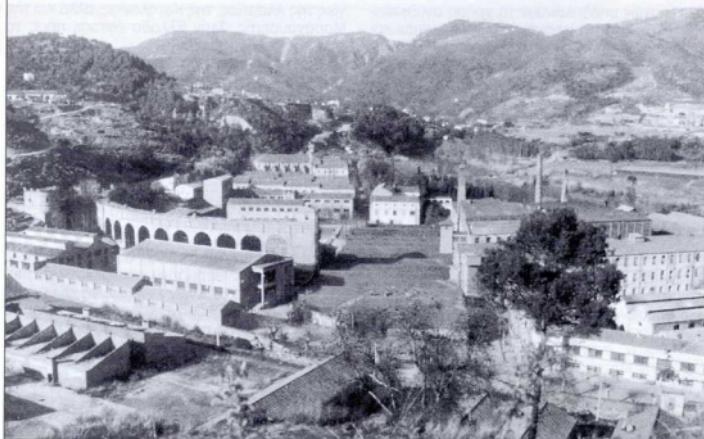
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Από την εκκίνησή της στην πρώτη μεταπολεμική εποχή, η βιομηχανική αρχαιολογία έχει διπλό χαρακτήρα: είναι πεδίο επιστημονικών (ή καλύτερα, διεπιστημονικών) αναζητήσεων και συγχρόνως πεδίο πολιτισμικών πρακτικών. Και στα δύο μπορεί να αναγγωρίσει πολλούς προγόνους, τόσο από το χώρο των μουσείων και της προσασίας/διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και από το χώρο της αρχαιολογίας και της ιστοριογραφίας – και ειδικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, της ιστορίας των τεχνικών και της ιστορίας της βιομηχανίας. Με όλες αυτές τις γνωστικές και πολιτισμικές περιοχές η βιομηχανική αρχαιολογία επικοινωνεί, από όλες αντεί λειτουργία, κανόνες και τεχνογνωσία, ωστόσο η δική της συγκρότηση αντανακλά περισσότερο τομέας παρά συνέχειες, αλλαγές οπτικής και νοημάτων παρά αδιατάρακτες παραδόσεις. Με τη σειρά της, η δική της ανάδυση και εξέλιξη επηρέασε τις περιοχές αυτές, συμβάλλοντας στους αναπροσανατολισμούς τους.

Πιο κοντινή από τις συγγενικές παραδόσεις στο πεδίο των πολιτισμικών πρακτικών, αυτή των τεχνικών μουσείων είχε ήδη γνωρίσει αλλεπάλληλες στροφές και μεταλλάξεις, ίδρυτική πράξη εδώ θα μπορούσε να θεωρηθεί η δημιουργία του Conservatoire National des Arts et Métiers στο Παρίσι το 1794, από τον αβά Henri Grégoire¹, αλλά στην εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και στο Παρίσι του τέλους της Terreur, το Conservatoire ίδρυθηκε ως δημόσιος τόπος υποχρεωτικής κατάθεσης και φύλαξης (dépot public) των νέων μηχανών που κατασκευάζονταν στη Γαλλία, στοχεύοντας στην «τελειοποίηση της εθνικής βιομηχανίας» – μέσω της δημοσιοποίησης των εφευρύσεων –, ήταν, δηλαδή, εργαστείο αναπτυξιακής πολιτικής. Περίπου έναν αιώνα αργότερα, ο θεσμός των μουσείων «επιστημών και τεχνολογίας», οπώς τα ξέρουμε σήμερα, άρχισε να διαδίδεται σε Ευρώπη και Αμερική, κάτω από τον αστερισμό του θριαμβού της τεχνολογίας και της ποστήσης του μοντέρνου αθρώπου στην πρόσδο, απέκτησε εκπαιδευτικό περιεχόμενο και τα μουσεία αυτά έγιναν τόποι επιδείξης των «θαυμάτων» της εποπτήμης και της τεχνικής, χωρίς άμεσα χρηστικό χαρακτήρα².

1. Ancorals, η ιστορική συνοικία του Μαντσεστερ με τα απεράριθμα κλωστοϋφαντουργεία, 1995.

Από τον επίσης συγγενικό χώρο της προσαρίστικης πολιτιστικής κληρονομιάς, ο οποίος διεύρυνε το φάσμα των αντικειμένων του στο τέλος του 19ου αιώνα, για να συμπεριλάβει αστικά περιβάλλοντα νεότερων εποχών, και καθέρως νέους θεσμούς παρεμβάσης³, κατάγεται η έννοια του μνημείου, την οποία οικειοποιήθηκε ο κόσμος της τεχνολογίας και των τεχνικών μουσείων, για να διεκδικήσει, στη Γερμανία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, με τη γνωστή έξαρση του θαυμασμού για την τεχνολογία, την προστασία των «τεχνικών μνημένων του πολιτισμού». Οργανώθηκαν έτσι οι πρώτες καταγραφές βιομηχανικών εγκαταστάσεων υπό εγκατάλειψη και

διασώθηκαν τα πρώτα τέτοια «μνημεία», όπως μια σχρηστευμένη ψυκάμινος στο Wocklum, αλλά και η ναζιστική εκτροπή αυτού του ιδεολογικού μορφώματος στη Γερμανία απαξίωσε τα σχετικά κνημίατα μετά τον πόλεμο⁴.

Από τις επιστημονικές παραδόσεις, εκείνη της αρχαιολογίας θεωρήθηκε η περισσότερο συναρφής με τη νέα πειθαρχία –γι' αυτό και η τελευταία υιοθέτησε τον όρο στην ονομασία της, με την έννοια ότι είναι οι κατεξόχην επιστημονικού χώρος που μελετά υλικά κατάλοιπα περασμένων εποχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι παλαιότερες χρήσεις του όρου «αρχαιολογία» αναφορικά με παραγωγικές εγκαταστάσεις νεότε-

2. Το σύνθετο βιομηχανικό τοπίο: Zollverein XII, ανθρακωρυχεία και εργοστάσιο κοκ στην περιοχή του Ρουρ (Γερμανία), σήμερα αντικείμενο σχεδιασμού για την επανάχρησή τους.

3. Το σύνθετο βιομηχανικό τοπίο: η Colonia Sedó, χαρακτηριστικό βιομηχανικός εποικισμός (εργοστάσιος κλώστων-φτιαγμάτων και εργατικές κατοικίες) της ημιορεινής Καταλονίας, 18ος-19ος αι.

ρων εποχών υποδηλώνουν τη χρήση ανασκαφικών τεχνικών ή την πράκτικη του εντοπισμού και της αναγνώρισης υλικών στο χώρο: αυγεκρέμνα, μαρτυρείται στη Γερμανία, ήδη από τον 19ο αιώνα, η χρήση του όρου «αρχαιολογία των ορχείων»⁵, για να υποδηλώσει την έρευνα σε χώρους με υπολείμματα αρχαίας μεταλευτικής δραστηριότητας που στοχεύει στον εντοπισμό κοπταμάτων, καθιστά τη Γαλλία η χρήση του ίδιου του όρου «βιομηχανική αρχαιολογία», επίσης τον 19ο αιώνα, υποδηλώνοντας την έρευνα σε ιστορική θέση παλαιού (μεσαίωνικού) στρουγείου.

Οι αρχαιοδικικές πράκτικες και το λεξιλόγιο των «θεραυρών», των τεχνικών επιτευγμάτων και της μηχανικότητας υπηρέταν, μεταξύ άλλων, το έποιμα σχημάτα στα οποία εντάχθηκε η βιομηχανική αρχαιολογία στα πρώτα βήματά της. Είναι γνωστό ότι η λέξη και το πράγμα ουσιαστικά γεννήθηκαν στην Αγγλία της δεκαετίας του 1950, την εποχή που οι τεχνολογίες αλλάνες στη βιομηχανία και στην παγκόσμια οικονομία δημιουργήσαν τους πρώτους εκτεταμένους ερειπιώνες στην καρδιά του βιομηχανικού κόσμου. Δεν είναι εδώ η θέση να αναλύθει το φαινόμενο της αποβιομηχανίστικης, που έπληξε πρώτα τη μεταπολεμική Αγγλία, έχει όμως σημασία να υπενθυμίσουμε ότι την εποχή εκείνη έκλεισαν περίπου 2.000 κλωστοϋφαντουργικά εργοστάσια μόνο στην περιοχή του Μάντσεστερ και περίπου 500 ανθρακωρυχεία μόνο στην περιοχή της Σκωτίας⁷. Το κύμα έπληξε στη συνέχεια την πτητερωτική Ευρώπη, αλλά και την Αμερική, αντρεύοντας σταδιακά τα μεγάλα οικοδρομικά συμπλέγματα του Σάαρ, της Λορέντης και της Βαλονίας⁸ και τις ιστορικές κλωστοϋφαντουρ-

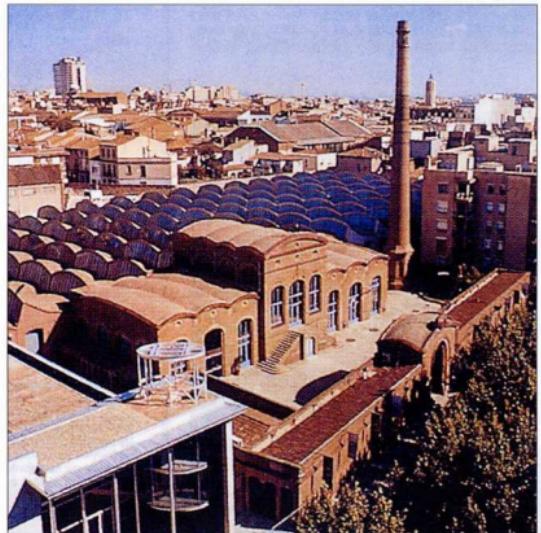
γίες της Αλσατίας, της Καταλονίας, αλλά και της Μαρσαχουσίτης. Στην Ελλάδα έφτασε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970.

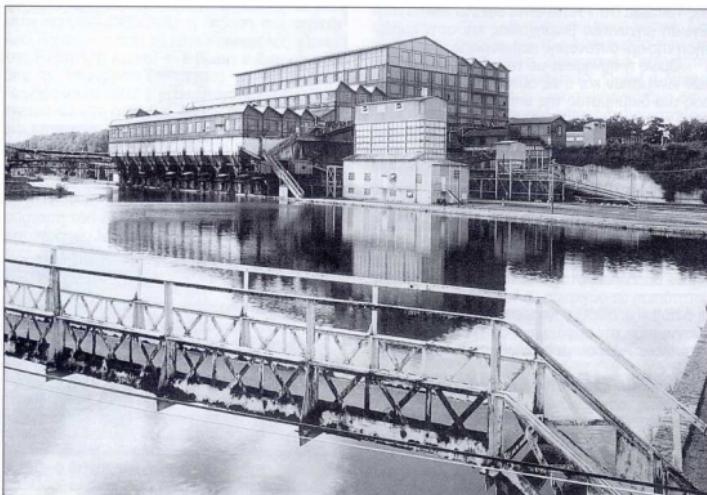
Συνεπώς, αντί για την αισιοδοξία για το θρίαμβο της τεχνολογίας, στις ρίζες της βιομηχανικής αρχαιολογίας βρίσκονται σωροί παλιοσιδερικών, πολιτείες σε απόγνωση και ένα αισθητόμενο παλεότατο πόρων και δεξιοτήτων. Οι συνθήκες αυτές είχαν δύο βασικές συνέπειες ως προς το χαρακτήρα του νέου ερευνητικού πεδίου. Από τη μια μεριά, το πεδίο αυτό συνδέθηκε εξαρχής με κοινωνικά αιτήματα – σχετικά με τη διάσπαση της μνήμης, των τοπικών/συλλογικών ταυτοτήτων, αλλά και των πόρων ζωής και της απασχόλησης. Από την άλλη, αυτές οι συνθήκες και η φύση των αιτημάτων προκάλεσαν αναστατωλόγηση ορισμένων εννοών και σχημάτων που δανειστήκε τη βιομηχανική αρχαιολογία τόσο από το χώρο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομίας όσο και από τις γειτονικές επιστημονικές πειθαρχίες.

Στο χώρο της προστασίας της κληρονομίας, η ίδια η συγκρότηση του πεδίου της βιομηχανικής αρχαιολογίας αντηρούσε μια πρώτη μεταίνιη, στο βαθμό που υπερβέραινε τις παλαιότερες αντιτίκηψεις οι οποίες συνέδεαν τη μνημειακότητα και την πολιτιστική κληρονομία με αισθητικές αξίες ή με τα κατάλογα αρχαίων επιχών⁹. Η ενσυμμάτωση, στην έννοια του «μνημείου», κατασκευών και τεχνοντυρημάτων που κάθε άλλο παρά ανταποκρίνονταν σε τέτοιους τύπους αξειών ήταν η πρώτη κατάκτηση της βιομηχανικής αρχαιολογίας, η οποία ισχυρίστηκε ότι στην Αγγλία «τα μνημεία των πρώτων φάσεων της βιομηχανίκης επανάστασης [...] είναι τόσο μοναδικά όσο εκείνα της κλασικής αρχαιότητας στην Ελλάδα η εκείνα της Αναγέννησης στις πόλεις της Βρετανίας»¹⁰, και αναγρέφεται σε καθεδρικούς ναούς της νεότερης εποχής τις πρώτες αιτιολημχανές τύπου Νιουκάμεν για την ανάτητη νερού στα μεταλλεία.

Το επόμενο βήμα, ωστόσο, ήταν η έκπτωση της ίδιας της έννοιας της μηχανικότητας. Στην κίνηση αυτή, η βιομηχανική αρχαιολογία και ο χώρος της προστασίας παρακόλουθησαν τις εξελίξεις στο χώρο των συγγενικών επιστημών, της αρχαιολογίας και της ιστοριογραφίας. Καθώς η ιστοριογραφία εγκατέλειπε την αφήγηση ηρωικών πράξεων και μεγάλων γεγονότων, για να ενσκήψει στην «ιστορία των καθημερινού βίου», η βιομηχανική αρχαιολογία αποδεσμεύστηκε από την έννοια του μνημείου και του τεχνικού επιτευγμάτου και από μια αυστηρά «τεχνική ιστορία των τεχνικών»¹¹, για να αναζητήσει το καθημερινό, το συνηθισμένο, με όλες τις διασυνδέσεις και τις προκτάσεις του: σήμερα θεωρείται ότι στην πρώτη εκκίνηση φάση της επικεντρωτισμού στους «θεραυρών», χάρτηκαν πολύτιμες μαρτυρίες και η βιομηχανική αρχαιολογία μελετά πλέον σύνολα, συμπλέγματα παραγωγικών εγκαταστάσεων, τους τρόπους με τους οποίους οι τεχνικές αλλά και οι σχέσεις της παραγωγής εγγράφονται στο περιβάλλον, αναζητά διασυνδέσεις στο χώρο, εξαρτήσεις από κοινιές ή μακρινές περιοχές, καταγράφει και μελετά τα εργοστάσια με τις γραμμές παραγωγής αλλά και τα συστήματα μεταφοράς, τις εργατικές κατοικίες, τις μετακινήσεις ανθρώπων και

4. Το Μουσείο Επιστήμης και Τεχνής της Καταλονίας στο ανακαινισμένο εργοστάσιο Aymarich, Amat & Jover στην Terrassa (Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya).

5. Πλαντήριο μεταλλευμάτων
στο Montceau, τμήμα
του Ecomusée Le Creusot-
Montceau-Les Mines.

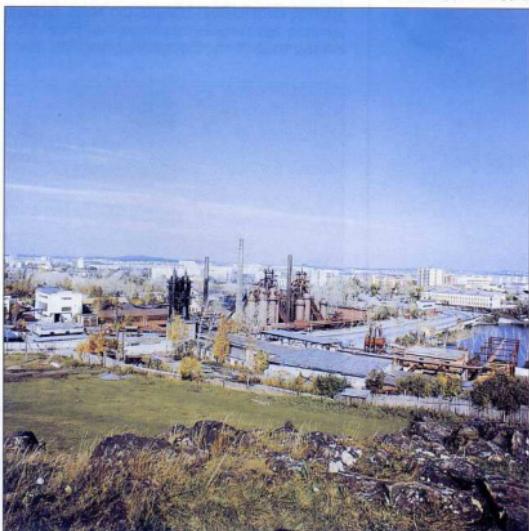
υλικών, τα ίχνη των βιωμάτων του κόσμου της εργασίας¹². Ερμηνεύει τοπία, αναπτύσσει τεχνικές για την αναγνώριση των διαδοχικών ανθρώπινων επεμβάσεων στο φυσικό τοπίο και ενσωματώνει την οπτική της ανθρωπολογίας στη μελέτη του «λαϊκού πολιτισμού», δημιουργώντας από αυτή την άποψη μια γέφυρα με την παράδοση που έγκαινιασε η λαογραφία στο τέλος του 19ου αιώνα. Και με αυτόν τον τρόπο έχει βρει τη θέση της δίπλα στην παραδοσιακή οικονομική και κοινωνική ιστορία των συνθετικών αφηγητών, που θεωρήθηκε ότι άφηνε απέξω ένα μεγάλο μέρος της ανθρώπινης εμπειρίας, καθώς και διπλά στις νεότερες τάσεις της ιστορίας των επιχειρήσεων και της ιστορίας της τεχνολογίας.

Συνοψίζοντας, η βιομηχανική αρχαιολογία συγκροτείται σε στιγμή κοινωνικής κρίσης, σε διάλογο με κοινωνικά αιτήματα, και συντελεί σε μεταλλάξεις ηγετών τόσο στο πεδίο της προσασίας της κληρονομιάς όσο και στο χώρο των επιστημών. Η έννοια ακριβώς της «κληρονομιάς» εκφράζει αυτή την τεραπτια διεύρυνση του πεδίου των προς προστασία και μελέτη καταλοίπων του παρελθόντος¹³, ώντας νέος τύπος μουσείου, το «Οικομουσείο» (Ecomusée), που αναπτύχθηκε κυρίως στη Γαλλία και τη Σουηδία, αποτελώντας το πέρασμα από το μεμονωμένο μνημείο στο συνολικό περιβάλλον των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα σημαντικότερα επιπεύγματα στο χώρο της ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς εντοπίζονται εκεί όπου ο κινηματικός χαρακτήρας της διάσωσης έλαβε μεγάλες διαστάσεις μέσα στις τοπικές κοινωνίες: ο Οικομουσείο του Le Creusot στη Γαλλία, η La Fondéry στις Βρυξέλλες ή το πιο πρόσφατο Museo dell'industria e del lavoro του Μιλάνου

(Breda)¹⁴, ακόμη το Μουσείο Επιστημών και Βιομηχανίας του Μάντσεστερ, αλλά και το Κέντρο των Αρχείων Επιχειρήσεων της Ρηνανίας στη Μυλούζη¹⁵, αποτελούν φωτεινά παραδείγματα για τον ευρωπαϊκό χώρο, ενώ η εξαιρετική περίπτωση του Μουσείου Επιστημών και Τεχνολογίας

6. Μεταλλουργικά
εργοστάσια στο Nizhny
Tagil των Ουραλίων
στη σημερινή τους
κατάσταση (εν λεπτορύγα).

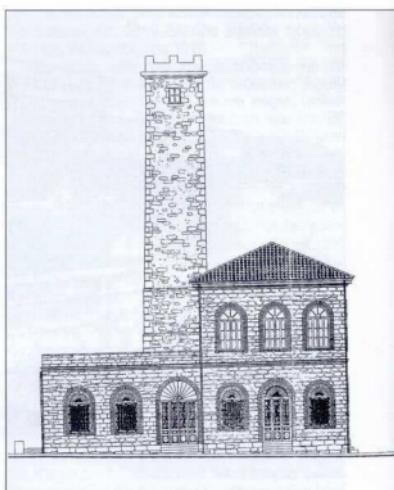

7. Το εργοστάσιο χρυμάτων Καταλονίης στην Ερμούπολη (ΒΑ ώρη από το σχέδια σποκατόστασης). Σήμερα στεγάζει το Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης.

της Terrassa στην Καταλονία οφείλει πολλά στην Ένωση μηχανικών βιομηχανιάς και στην κυβερνηση της Ιητι-αυτονόμης περιφέρειας.

Όμως η συνάφεια με το χώρο των κοινωνικών κινημάτων και ο εξ αυτής διπλός χαρακτήρας του διαβίματος της υπήρξαν από την αρχή πηγή εντάσεων για τη βιομηχανική αρχαιολογία. Η επικονίνη με την οποία οι Άγγλοι διατήρησαν τον όρο «αρχαιολογία» για να κατονομάσουν το νέο ερευνητικό πεδίο, μολονότι συνήραμψαν τήθηκε η καταλληλότητά του, εξέφραζε την επιδίωξη να αναγνωριστεί ο επιστημονικός χαρακτήρας σε ένα διάβιμα που στην Αγγλία συγκέντρωσε εξαρχής ένα πλήθος ερασιτεχνών¹⁶. Ο ορισμός της βιομηχανικής αρχαιολογίας από τον Agnus Buchanan, στα 1972, που αποτελεί ήδη μια μετατόπιση σε σύγκριση με τον προηγούμενο ορισμό που είχε δώσει ο Kenneth Hudson το 1963¹⁷, αναγνωρίζει την αμφιθυμική αυτή σχέση του επιστημονικού χώρου με το χώρο της πολιτιστικής πράξης.

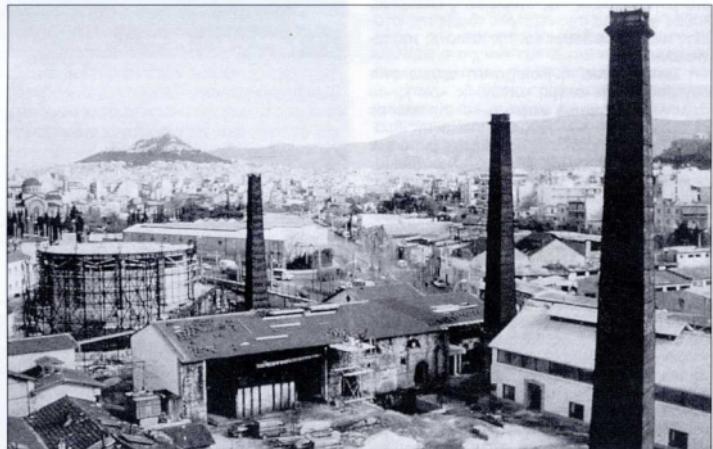
Στην πλούσια και γόνιμη διαδρομή της βιομηχανικής αρχαιολογίας τις τελευταίες πεντε δεκαετίες, το σκέλος της διάσωσης διευρύνθηκε σημαντικά, αυτονομήθηκε, ως άνεα βαθμό, από τον υπόλοιπο χώρο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομίας, απέκτησε τους δικούς του θεμούς¹⁸. Για το αμιγώς επιστημονικό σκέλος, διατυπώνεται πάντα η δυσαρέσκεια για τη χαμηλή διείσδυση του στην πανεπιστήμια και τους ερευνητικούς θεσμούς. Σήμερα τα μέτωπα των εντάσεων έχουν μετατοπιστεί. Στα καθηκοντα και τις αρμοδιότητες της διάσωσης έχει προστεθεί η προβληματική της επανάχρησης (reuse), στο βαθμό που τα εγκαταλεμμένα βιομηχανικά σύνολα συγκροτούν εκτεταμένες ζώνες αστικών περιοχών που ζητούν αναβάθμιση και αναζωόγυνση. Άλλα οι όραι και οι συνθήκες της επανάχρησης είναι επιδικό ζήτημα, μια και οι διαθέσιμητες των τοπικών αρχών, των εργολάβων και της τουριστικής βιομηχανίας δεν είναι πάντα

συμβατές με τις προδιαγραφές των επιστημονικών προσεγγίσεων της διάσωσης και ερμηνείας της κληρονομίας.

Δεν είναι στόχος του κειμένου αυτού να αναφερθεί αναλυτικά στην «κατάσταση πραγμάτων» στο χώρο της βιομηχανικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Αποτελεί, όμως, και μια ευκαιρία για να κοινοποιηθεί μια πολύ γενική διαπίστωση. Η ευαισθησία για την τύχη των καταλόιπων της βιομηχανικής δραστηριότητας στη χώρα μας έχει εμφανιστεί τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1980. Είναι

8. Το Γκάζι (εργοστάσιο αερίφωτος) της Αθήνας σε πολύπλευτη φωτογραφία.

χρήσιμο να υπενθυμίσουμε τις ίδρυτικές κινήσεις στην περίοδο 1985-1990: η έκδοση του περιοδικού *Τεχνολογία* από το τότε Κοινωφέλες Ίδρυμα της ΕΤΒΑ¹⁹, η πρώτη εκδήλωση ενδιάφεροντος από το Υπουργείο Πολιτισμού με τη σύσταση ομάδας στο πλαίσιο της Διεύθυνσης Λαϊκού Πολιτισμού και, στη συνέχεια, με την ενσωμάτωση των βιομηχανικών μνημείων στα αντικείμενα των Εφορειών Νεωτέρων Μνημείων²⁰, η πρώτη επιπότια έρευνα σε παλαιά εργοστάσια στον Πειραιά, την Αθήνα κ.α.²¹, το πρώτο συνέδριο βιομηχανικής αρχαιολογίας από το περιοδικό *Αρχαιολογία*, η σύσταση του Ελληνικού Τμήματος του TICCIH²². Καταγραφές λιγότερο ή περισσότερο συστηματικές, στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων ή με απομεικές πρωτοβουλίες, σε περιοχές ή μεμονωμένα συγκροτήματα, έχουν εκπονθεί και εκπονούνται αρκετές²³, περισσότερο προσανατολισμένες στα κτίρια αλλά, πιο πρόσφατα, και στους εξοπλισμούς²⁴, ενώ το Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου που δημιουργήθηκε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στο χώρο των εργοστασιών της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου αποτελεί την πιο φιλόδοξη εφαρμογή στον τομέα της επανάχρησης ιστορικών βιομηχανικών γεγκαταστάσεων, ύστερα από εκείνη την πραγματοποίηση στο «Γαζό» της Δήμου της Αθήνας.

Παρ' όλα αυτά, η ανάγκη της φροντίδας για την καπνογόρα αυτή της πολιτιστικής κλήρουρομαίας δεν φαίνεται να έχει χαραχτεί βαθά στη συνέδρηση των αρμόδιων κρατικών φορέων αλλά και των ιδιωτών που μετέχουν στη λήψη αποφάσεων για την τύχη των ελληνικών πόλεων. Αντίθετα, ορισμένες πρόσφατες εμπειρίες, όπως το άδειο τέλος των γεγκαταστάσεων της εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπαριμάτων στη Δραπετσώνα (ΑΕΧΠΛ, ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας), η κατεδάφιση του ζυθοποιείου Κλωναρίδη στα Πατήσια (από τον Δήμο Αθηναίων), ο σχεδιαζόμενος ακρωτηριασμός του συγκροτήματος ΦΙΕ Θεσσαλονίκης και άλλες «ων ουκ έστιν αριθ-

μός», δείχνουν ότι υπάρχει μάλλον μια οπισθοχώρηση σε σέρια με προηγούμενες θέσεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα προβλήματα που θέτουν τα μεγάλα, ιδιώς, βιομηχανικά συγκροτήματα είναι συχνά δύσεπιλυτά²⁵. Όμως η δυσκολία, αν όχι η άρνηση, να εκδηλωθεί καποια φροτίδα, έστω και μόνο στο επίπεδο της καταγραφής πριν από την κατεδάφιση, για σημαντικά ίχνη του βιομηχανικού πολιτισμού στη χώρα μας δεν μπορεί παρά να ερμηνευθεί ως μια ακόμη εκδηλώση μιας δύσθυμης σχέσης με το πρόσφατο παρελθόν, ένα νεοελληνικό σύνδρομο που έχει διαπιστωθεί και με άλλες ευκαιρίες.

Σημειώσεις

1. Βλ. το αριθμητικό του περιοδικού *L'usine nouvelle, Le guide du Musée des Arts et Métiers*, ειδικό τεύχος (Μάρτιος 2000). Συχνά τα μουεσία αυτά αναζητούν μακρινότερους προγόνους για την ενίσχυση του κύρους τους: βλ. την εισαγωγή του διευθυντή του Μουεσίου Επιστημών και Τεχνολογίας του Μιλάνου, Orazio Curti, σε οδηγό του μουεσίου, *The National Museum of Science and Technology Leonardo da Vinci*, Milan, Guide n. 6, Federico Garolla Editori, 1983, σ. 4.

2. Την κινητή αυτή σφραγίζει η ίδρυση του Deutsches Museum στο Μόναχο το 1903 (που λέγεται «Μουεσίο των οριστουργημάτων της επομένης και της τεχνής») από τον Oscar von Miller: βλ. σχετικά *Deutsches Museum, Guide illustré des collections*, Μάρτιος 1984, και Rainer Slotta, *Eisagoge στη βιομηχανική αρχαιολογία* (μετρ. Άγιος Παπαδόπουλος), ΠΤΠ ΕΤΒΑ, Αθήνα 1992, σ. 177.

3. Η πανίσχυη «Βασιλική Επιτροπή Ιστορικών Μνημείων της Αγγλίας» (Royal Commission on the Historical Monuments of England - RCHME) ιδρύθηκε το 1908: βλ. μικρό ιστορικό από τον Louis Bergeron στο περ. *Patrimoine de l'Industrie/Industrial Patrimony* 2 (1999), σ. 103-106 («Comptes-rendus»).

4. Slotta, δ.π. Βλ. και Jeffrey Herf, Αντιδραστικός μοντερνισμός, Τεχνολογία, κουτουρά και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ' Ράιχ (μετρ. Παπακεφάδης Ματάλας), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996.

5. Slotta, δ.π., σ. 175.

6. Ο δρός εντοπίζεται σε ένα υπόμνημα προς τη Société des Antiquaires du Centre το 1877: Βλ. Patrick Léon, «Connaitre le patrimoine industriel en région Centre», *L'archéologie industrielle en France*, τχ. εκτός οερός (1996), σ. 133-138.

7. Είναι γνωστό ότι στο Greater Manchester υπήρξαν περίπου 2.400 εργοστάσια κλωστούπαντρυγία, σήμερα το English

9. Οι εγκαταστάσεις της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου σε παλαιότερη φωτογραφία. Σήμερα στεγάζουν το Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου του ΕΜΠ.

- Heritage έχει καταργήσει πάνω από 100 σωζόμενα, βλ. *Patrimoine de l'Industrie/Industrial Patrimony* 2 (1999), σ. 104.
8. Σήμερα, μέσω της Ομοσπονδίας συντηκτών του διάγματος της ιστορικής εργασίας της Διεθνούς Αρχαιολογίας, αυτά και θεωρούνται πολύτιμα. Βλ. συγκρ. Yuri S. Komarov - Ivan G. Semionov - Sergei V. Ustianisev - Sergei I. Khlopov, *Nizhny Tagil Metallurgical Works from the 18th to 20th centuries*, Ekaterinburg 1996.
9. Πρόσφατα εκδήλωσαν αυτών των μετακινήσεων αποτέλεστο γενονός ότι το World Heritage Committee της UNESCO, του οποίου σύνδικος σε θέματα πολιτικής κληρονομίας είναι το ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) αναγνώρισε τη σημασία μηχανών της βιομηχανίας κληρονομίας ως ιδιαίτερη με το Μοχάφ, την Πυραϊδών της Αντούπης ή το καθεδρικό ναού της Σαράτ. Επισ. μερική βιομηχανική συμπλέμεντα, όπως η αινιγματική του Σάρα, είναι σημεία στη λίστα του World Heritage. Για μια συνθετική προσέγγιση στα θέματα αυτά, βλ. τη πρόσφατη διάθεση της Χαρδαλίου Κοκκίνης, «Για τη προστασία της πολιτικής κληρονομίας: Πολιτικής, τεχνολογικής και επιπολαιολογικής συντήσεως», ΕΜΠ, 2002, οπου και πλούσια βιβλιογραφία.
- Barrie Trinder, *The Making of the Industrial Landscape*, London 1980; Μελέτη/Μελέτηντριν/Τρίντερ 1982, σ. 2.
11. Έκθεση του Maurice Daumas, *L'archéologie industrielle en France*, Lafont, Παρίσι 1980.
12. Δεν είναι θετικό να γίνει εδώ ασφαλώς εξαντλητική βιομηχανική πορνογραφία. Από τις πιο πρόσφατες συμβολές, σε απηχείωση το έργο του Neil Cossons (επιμ.), *Perspectives on Industrial Archeology*, Science Museum, Λονδίνο 2000 και μια ανωτερική ανάγνωση της εκβιομηχανίας της Βόρειας Αυστρίας μέσα από τα μέλκα καταλόγα της και τα τοπικά από τις εγκαταστάσεις των Ινδινών ως τα σύγχρονα συγκρότημα, στο Robert B. Gordon - Patrick M. Malone, *The Texture of Industry. An Archaeological View of Industrialization of North America*, Oxford University Press, 1993. Τις εξέλεξε στο χώρο της βιομηχανικής αρχαιολογίας παρακολουθούν τα περιόδια τη σπάνιατοτέρη ευρωπαϊκή: *Industrial Archaeology Review* (The University of Leicester - το παλαιότερο, από το 1978), *L'archéologie industrielle* (en France (έκδοση του C.I.L.A.C.)), *Coffello di Delfo* (με ίδιωτην Bruno Corti, του Istituto per la Cultura Materiale e l'Archaeologia Industriale) και *Industrie-Kultur. Denkmalpflege, Landschaft, Sozial-, Umwelt-, und Technikgeschichte* (εκδόσης Milena Karabasic - από το 1998).
13. Judith Alfrey - Tim Putnam, *H. Boulton's industrial kilnworks* (μετρ. Ελλάδα Βάλια), ΠΤΙ ΕΤΒΑ, XX, [σ. έκδοση στα σιγκλό: 1992].
14. BL. Ecomusée Le Creusot-Musée dell'industria-La Fonderie, *Friches industrielles entre mémoire etavenir*, XX, (κατάλογος έκθεσης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Πολιτισμός 2000).
15. Βλ. Florence Ott, «Le patrimoine industriel écrit...», *L'archéologie industrielle en France*, TX, εκτός σεριεών (1996), σ. 73-76. Το Centre Rhenan d'Archives et de Recherches Economiques (CERARE) ιδρυθήκε το 1983.
16. Henry Cleere, «Avant-propos», *Patrimoine de l'industrie/Industrial Patrimony* 1 (1999), σ. 5: χαροκτητικά, η πρώτη σύνοψη περί βιομηχανίας Αρχαιολογίας οργανώθηκε στο University College του Λονδίνου το 1959 από το Συμβούλιο της Βρετανικής Αρχαιολογίας (Council for British Archaeology, CBA). Οπότιοι, οι αρχαιολόγοι δύσκολα αναγνωρίζουν την εποχή της βιομηχανίας επανάστασης ως άξια προστοχής και μιλούνται οι τεχνικές και οι νόμερα της αρχαιολογίας έχουν διεύθυνται στην πράξη της βιομηχανικής αρχαιολογίας, στην Αγγλία για καρό θεωρούνται «pastime for amateur enthusiasts».
17. Πρόκειται για δύο πετυχημένες φιλοσοφίες της βιομηχανικής αρχαιολογίας της Αγγλίας. Για τον Hudson, η βιομηχανική αρχαιολογία ήταν το «ερευνα των καταλόγων των βιομηχανιών του παρελθόντος», ενώ για τον Buchanan, είναι «ο ερευνητικός τομέας που ασχολείται με τη διερεύνηση [...] και σε μερικές περιπτώσεις, με τη διατήρηση των βιομηχανικών μνημών» (a field of study concerned with investigating, surveying, recording and, on some cases, preserving industrial monuments), η υπονομασία δική μου), βλ. Slotta, Δ.π., σ. 180-181 και R. Angus Buchanan, *Industrial archaeology in Britain*, 1972.
18. Η Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομίας (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage - TICCIH) ιδρύθηκε το 1978 και σημείωσε οριζόμενη πάνω από 50 χώρες μέχρι.
19. Με τον Κώστα Σοφούλη πρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου του Ιδρυμάτος, και διευθυντή και εμμυθητή του Στέλιο Παπαδόπουλο. Το ΠΤΙ ΕΤΒΑ, που ιδρύθηκε το 1981, είναι ο πρόνοιας του Πολιτιστικού Ιδρυμάτου του Οίκου Περιστών που διευθύνεται από την Απαστρα Λούητη. Οι πρώτη έκθεση στη Θεσσαλονίκη, βλ. Κολώνας - Ολγα Τραγανού-Δεληγιάνη (επιμ.), Αρχές της βιομηχανίας στη Θεσσαλονίκη, ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Θεσσαλονίκη 1987.
20. Βλ. ΥΠΠΟ, βιομηχανική αρχαιολογία, ΤΑΠΑ, Αθήνα 1989 και ΥΠΠΟ-ΔΙΑΛΑΤ-Επορείας Νεωτέρων Μνημείων, βιομηχανική μνημεία της Ελλάδας, Αθήνα 1995.
21. Ερευνητικό πρόγραμμα με χρηματοδότηση από τη ΓΤΕΤ, από ομάδα ιστορικών υπό τη διεύθυνση της Ελληνικής Αντωνιάδη^β, «Ερευνα της τεχνικής και βιομηχανίκης παράδοσης στην ελληνική χώρα μεταξύ 19ου-αρχών 20ου αι.», Συμβούλιο στο πεδίο της βιομηχανίας αρχαιολογίας - ΓΤΕΤ, 1987-1989 (δεκτόλυρο).
22. Με πρωτοβουλία του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών και με συμμετοχή και πρώτη πρόεδρο του Βασίλη Παναγιωτόπουλο. Στη περίοδο 1994-1997 ο Ελληνικό Τμήμα της TICCIH εξέδωσε και ένα Δελτίο, του οποίου κωκαλόρισαν 5 τεύχη. Για το συνέδριο, βλ. Αρχαιολογία 18 Φεβρ. 1986, σ. 8-62.
23. Από τις παλαιότερες, βλ. *Βιομηχανικά κτίσματα στη Λέσβο*, 190ς και αργετές 200ν αι. *Ελαιοπήρια-Σαπονοποιεία*, Νομαρχία Λέσβου, Λέσβος 1986. Από τα νεότερα και πιο συστηματικά, βλ. Κωνσταντίνη Δεμήτρη. Τα ελληνικά κλωστοϋπαρχεία, ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991: *Κώστας Δαμανίδης*, Ελληνική παραδοσιακή κουπιτζή, ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Αθήνα 1996: *Ζεφύρις Βασίλης* - Στέφανος Νομάκος. Ο ανεμόπουλος στην Κυκλαδίδες, Διδυμόνη, Αθήνα 1993. Σημαντικό πρόγραμμα καταγράφεις δεν έχουν πλέον λανθασθεί, βλ. Β. Βαγατζάνου - Κ. Μαλιάτσου - E. Κοροβανάτη - E. Μαΐστρου, *Anagennisi βιομηχανικής κληρονομίας στη Νέα Ιωνία και προτότιτοι διατηρητές και αδιοπίστες*, ΕΜΤ - Τμήμα Αρχετεκόνων, 1993-1994 (3 τεύχη). Μαριανέλα Καραβανά - Κώστας Κορωνάκης, *Επανάρχηση βιομηχανικών κτίσματων*. Το παρόδευτο της Ελευσίνος, Αθήνα 1995. Αξέιδη επίσης να υπενθυμίσουμε ότι μια από τις πιοτέρη μελέτες εγκαταλεμμένων εργοστασίων από την προβληματική της βιομηχανικής αρχαιολογίας και της αδιοπίστες έγινε γύλινο από τον πρώτο χωρού μανό Michael Stratton στο πληνοκερδούμαντο Ταύτισμα του Βόλου, βλ. την έκθεση του: Michael Stratton, *Tsalapatis Tiles Works and the Potential for Heritage Tourism*, Βόλος, 1994. Στο επόπειο των μεμονωμένων κτίσματων υπάρχουν πλήθες αδιόλογες εισφορές, βλ. π.χ. το πολύ πρόσφατο: Αναστάση Μητρού-Νίκα - Χριστίνα Θεοφίλου-Πετσανώρη, *Kυλνόριμοι Μελαντσίδης - Ευαγγέληστρα Α.Ε.*, έκδ. Αρχείων Νομού Μαγνησίας, Καλαμάτα 2002.
24. Χριστίνα Αγριαντού - Νίκος Μετελάβος (επιμ.), *Ιστορικός βιομηχανικός έργοινσις στην Ελλάδα*, ΕΜΠ-ΕΙΕ, Αθήνα 1998 (ερευνητικό πρόγραμμα ΕΜΠ και ΕΙΕ με επιστημονικούς υπεύθυνους του Βασίλη Παναγιωτόπουλου και του Γιάννη Παλού): Ευρυποτέρη Σιανού - Νίκος Σημουνώνης - Πάνος Κουτσουρήδης, *Ένθυμα απονομώντας λεσβίου*, εκδ. Αίθαν. - Επαρχη Αρχετεκόνων, Αθήνα 2002. Πιο συγχέειν είναι οι εκδόσεις με ιστορικό φωτογραφικό υλικό από το χώρο της βιομηχανίας. Από τις πρωτόπαρες, Γιώργος Μάνος, *Mεταλλευτικοί μεταλλουργοί Λαύριο, Δήμου Λαυρεωποτή, Λαύριο 1990*, και μια πρόσφατη φωτογραφικο-ημεροσηνιακή καταγραφή στο Κυριακός Σωτηρίδης - Ευγενία Κρεμμαδή (επιμ.), Ανθρώποι και μηχανές, ΟΣΥ, Αθήνα 2000.
25. Βλ. Maria Teresa Maiorali-Ponti, *Heurs et malheurs de la patrimoine industriel de grande taille*, *Patrimoine de l'Industrie/Industrial Patrimony* 8 (2002), σ. 54-83.

Industrial Archaeology and Heritage: Communication and Conflict

Christina Agriantoni

Industrial archaeology is a new discipline and at the same time a new practice in the field of the protection of cultural heritage. This duality in its character is due to the conditions that affected its creation in time and place: it was in England of 1950's, when the country had been swept by a huge wave of de-industrialization, that the scientific interest in industrial ruins coincided with the social demand for preserving the nations' resources, know-how and local identities. Industrial archaeology, by adopting concepts from the relevant sciences, as well as from the field of the protection of monuments, contributed to the broadening of these concepts and to the introduction of new ones. It also played a decisive role in the deposition of the notion of monument and in the enrichment of the concept of heritage. It also favored the creation of a new kind of museums, the eco-museums, and, instead of studying the technical achievement, it chose to consider the entire environment of productive activities. However, a conflict was created from the beginning between the scientific and the preservation issues as regards both the specifications of the scientific field and the character of the interventions in the relics of industrial heritage.

In Greece, the study and documentation of industrial archaeology started in the 1980's, while quite many initiatives have been taken for its promotion. Nevertheless, the recent industrial past of the country does not seem to have been appreciated properly, and as a result the material remains of this past are approached and treated with inconsistency.